

Om klockornas placering i finländska medeltidskyrkor

Av Marja Terttu Knapas

Klockorna hörde till de medeltida kyrkornas viktigaste inventarier. De hade välsignats under högtidliga former och namngetts efter något helgon såsom heliga ting, *res sacrae*, och betraktades med stor vördnad. De ansågs besitta krafter som förmådde skingra mörksens makter och utsprida välsignelse över bygderna.

Klockornas betydelse framgår också av de svenska medeltida landskapslagarnas kyrkobalkar. De nämns som oundgängliga delar av kyrkans skrud. T.ex. i Södermannalagens kyrkobalk jämföras de med böcker, mäss- och altarkläden och med nattvardskalken (1). Klockorna omtalas i flertal, vilket visar att man höll sig med flera klockor för olika ändamål och ringnings-sätt. De egentliga stora kyrkklockorna kallade sockenmenigheten till gudstjänst och ringde in helgerna. Mindre, fast upphängda klockor, primklockor, användes i första hand för att markera mässans höjdpunkt, elevationen. Små bärbara handklockor hörde igen ihop med socknebud och begravingar (2).

Vid sidan av kyrkobyggnaden och dess inventarier var klockorna de värdefullaste av församlingens ägodelar och ansvaret för deras vård föll på klockaren. Han skulle också svara för klockornas ringande, vilket t.ex. enligt Åbo domkyrkas klockarlag från 1480-talet, *Officium custodis ecclesiae Aboensis*, omfattade ett antal ringnings-sätt med olika antal klockor för olika tider på dygnet och kyrkoåret samt för olika bönetimmar och för olika mässors liturgiska behov (3). Åke Sandholm

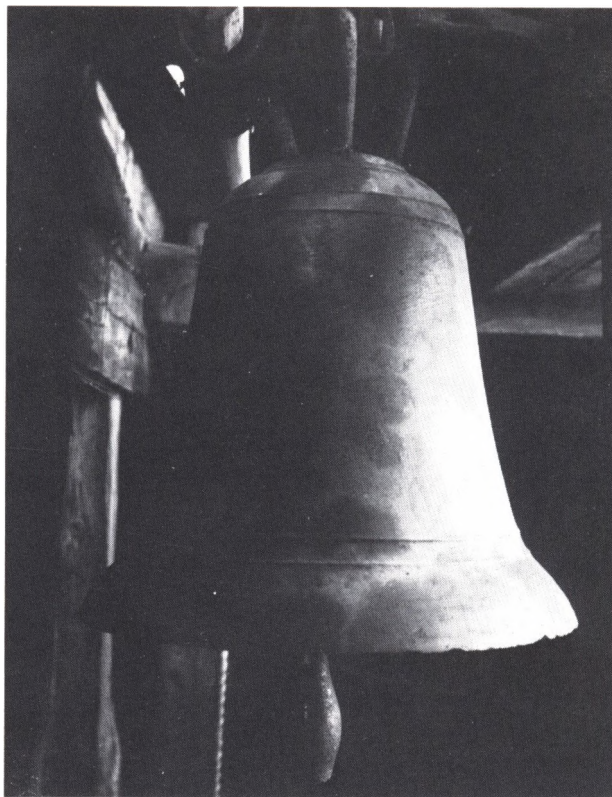

Fig. 1. Kyrkklockorna i Finland har inte kartlagts systematiskt. Ett tjugotal klockor från medeltiden eller av medeltida typ från 1500-talet har bevarats. Klockan i Tenala är den äldsta i Finland och är fortfarande i bruk. Den har daterats till 1300-talet och saknar inskriptioner. Museiverket (MV), foto C. A. Nordman 1939.

Fig. 2. De äldsta uppgifterna om klockstapeln i Tenala är från år 1683, då dess spåntäckande omnämns, år 1759 omtalas den som gammal och förfallen. Ett par år senare uppfördes den nuvarande överdelen av trä under ledning av byggmästaren Anders Piimänen. MV, foto P. O. Welin 1981.

har beräknat, att Åbo domkyrka ännu på 1550-talet hade fem klockor: den största eller St Henriks klocka, två mindre klockor samt Jungfru Marie klocka och en primklocka (4). Antalet klockor i de medeltida socken-

kyrkorna är inte belagt, men i allmänhet har man antagit att de har varit minst två (5).

I den nordiska kampanologiska forskningen har man utförligt och mångsidigt behandlat bl.a. medelti-

da klockor, olika ringningssätt och deras traditioner samt klockarämbetets förändringar. Den konkreta och praktiska frågan i sammanhanget, var och på vilket sätt klockorna har varit upphängda, har dock ägnats mindre uppmärksamhet.

C.J. Gardberg skriver i den finländska delen av uppslagsordet Klockstapel i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (1963) att medeltida klockstaplar inte har bevarats i Finland i fullständigt skick. Enligt honom tyder dock den på 1700-talet byggda och år 1960 nybyggda stolpklockstapeln vid kyrkan på Sjalö liksom arkivaliska uppgifter från andra håll på att stolpklockstaplar har förekommit i Finland under äldre tider. Dessutom antar Gardberg att det också torde ha funnits större klockstaplar med murad eller timrad bottenvåning, som kunde användas som genomgång till kyrkogården. Han hänvisar till några medeltidskyrkor, såsom Pargas och Masku, där man kan konstatera, att klockstaplarnas nedersta, av gråsten murade parti troligen är av medeltida ursprung. Klockstapeln från 1686-87 vid Torneå kyrka kan enligt honom ge en uppfattning om hur dessa klockstaplar såg ut i fullständigt skick, då bottenvåningen var timrad.

Om man närmare betraktar de av gråsten murade nedre partierna i klockstaplarna vid de medeltida kyrkorna i Finland, kan man notera, att åtta av dem, Ingå, Karis, Lojo, Masku, Pargas, Bjärnå, Sagu och Tenala på basen av olika konstruktionsdetaljer, bl.a. murteglén, måste anses vara medeltida. Bland dem förekommer tre olika typer. Ytterligare finns klockstaplar, där de medeltida dragen i de nedersta våningarna har gått förlorade i senare reparationer och endast väggmurarnas tjocklek ger en hänvisning till deras höga ålder. Staplar som ännu kräver en noggrannare undersökning finns åtminstone i Helsinge, Lundo, St Bertils, Pyttis och Sjundeå och möjligen också i

Tövsala. Av dem har säkerligen flere avsevärt äldre nedre våningar än man hittills har framfört i beskrivningar över dem.

I den första typen har klockstaplarnas nedre del av gråsten nästan kvadratisk grundplan och dörröppningar på två motsatta väggar. De har m.a.o. bildat en typisk genomgång till kyrkogården. Rakt ovanför dörröppningarna och/eller på motsvarande höjd på de andra väggarna finns rektangulära rundbågiga öppningar. Till denna grupp hör åtminstone klockstaplarna vid Bjärnå och Tenala kyrkor (6). De har båda ingått i kyrkans äldsta bogårdsmur, vars bindstenar ännu kan ses i klockstaplarnas väggar. Nedre delen av Tenala klockstapel har de yttre måtten 8.30 m×8.00 m och en höjd på 5.40 m. Klockstapeln i Bjärnå sydost om kyrkan har en bottenvåning på ca 9 × 8 m, 6 m hög.

I den andra gruppen har klockstapelns stenbyggda nedre del bara en dörröppning, med enkla språng för dörrar både på yttre och inre sidan. I dörröppningens ena smyg finns en annan dörröppning, som leder till en murtrappa. De övriga väggarna utom dörrväggen har små fönsteröppningar. Murtrappan leder antingen till stendelens krön, som uppbär den nuvarande klockstapelns timmerkonstruktion eller till en andra våning, murad i sten, med antingen parvis ställda eller ensamt liggande rektangulära öppningar på varje sida. Dörröppningen till murtrappan kan också ligga separat i yttermuren intill den egentliga dörren.

Av klockstaplarna i den andra gruppen har staplarna i Masku, Pargas och Sagu stenbyggda delar i två våningar (7). Stapeln väster om Masku kyrka är 8.3×8.3 m och har en höjd på 6 m. Murtrappans dörr ligger separat intill dörren till nedre våningen. I den övre våningen finns på varje vägg rektangulära, ca två meter höga och en meter breda öppningar. Pargas

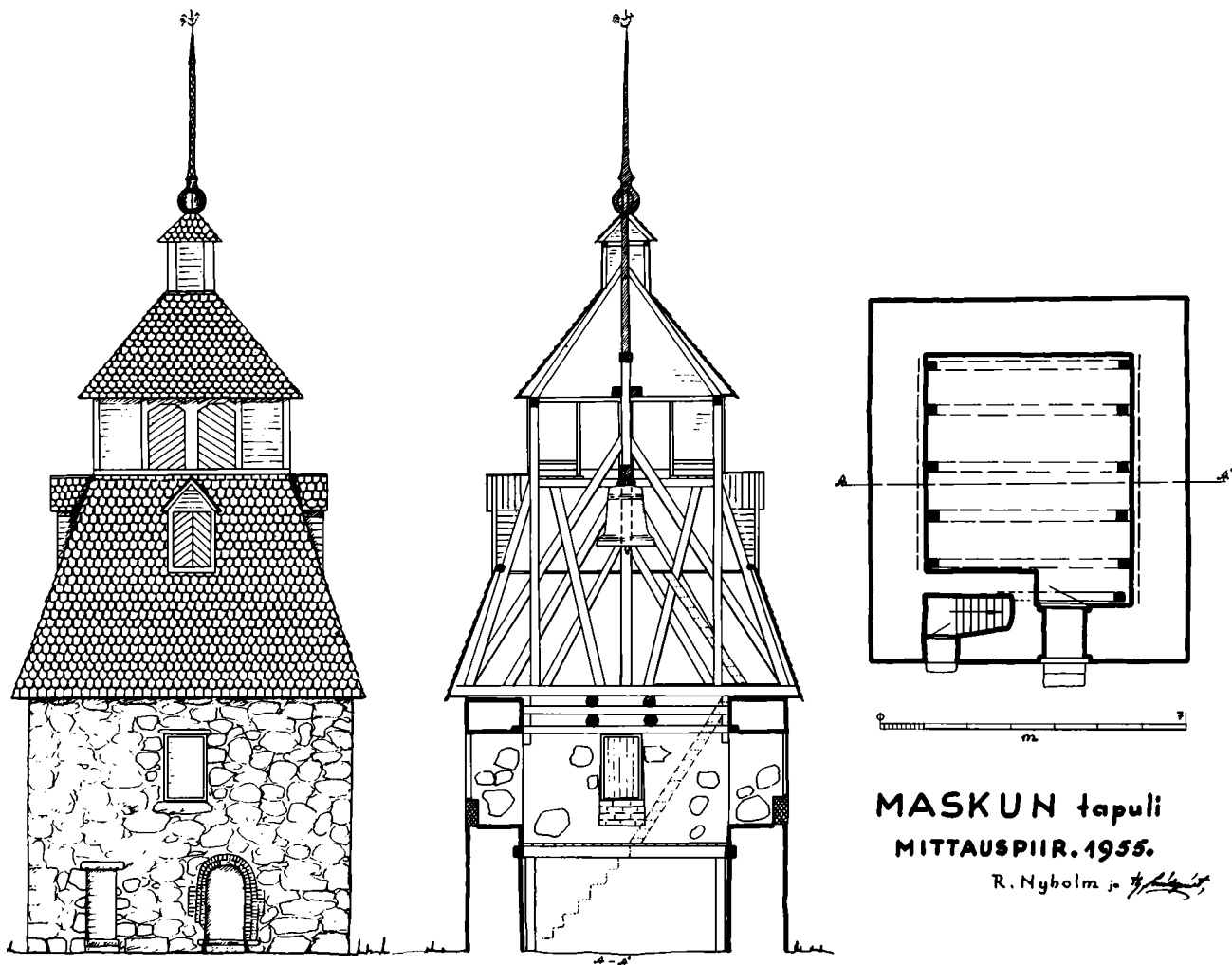

Fig. 3. Uppmätning av klockstapeln i Masku, nämnd i källorna första gången 1670, då dess trädelar reparerades. MV, R. Nyholm och Th. Lindquist 1955.

klockstapel söder om kyrkan är till sin nedre del 8.25×8.60 m och stendelen är ca 6 m hög. Från smygen till dörren på nordväggen leder en trappa upp till

andra våningen. Övervåningen har närmast segmentbågade och inåt i större rundbågiga nischer belägna öppningar. Klockstapeln i Sagur, söder om kyrkan, har

Fig. 4. Sagu kyrka och klockstapel. Övre delen av trä är uppförd av byggmästaren Anders Wahlberg 1770. Klockstapeln omnämns första gången år 1664, då den istandsätts; år 1698 täcktes den med bräder. MV, foto Carl Frankenhaeuser 1900.

yttre måtten 9×8.70 m och stendelen är åtta meter hög. Från dörröppningens södra smyg börjar en murtrappa med tegeltrappsteg till andra våningen, där alla väggar har parvis ställda, rektangulära, närmast segmentbågiga öppningar. De är ca en meter breda och 1.6 m höga.

Nedre våningen av klockstapeln i Lojo är till dörranordningen likadan som de föregående, d.v.s. i dörröppningens smyg finns en annan dörr till en murtrappa.

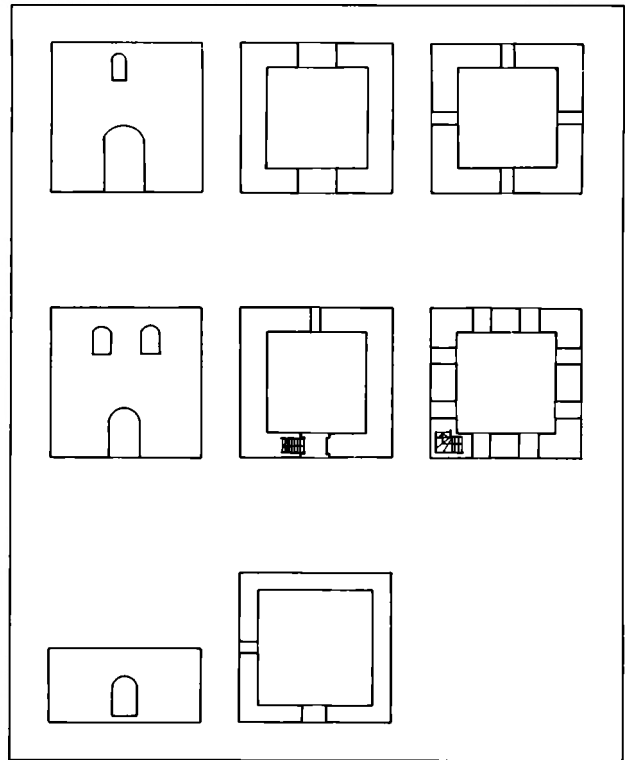

Fig. 5. Schema över de olika typerna av nedre delar till klockstaplar. Överst Tenala, i mitten Sagu och nederst Karis. Ritade av Veijo Laine 1988.

Där saknas dock en stenbyggd andra våning. Lojo klockstapel, som är belägen söder om kyrkan, är till sin bottenplan 8.5 m×8.5 m och tre meter hög. De nämnda bottenvåningarna av sten har också med undantag av Masku ingått i kyrkogårdens äldsta stenmur och dörröppningen har varit riktad mot kyrkan. Klockstapeln i Masku står avskilt ett stycke från kyrkan.

Till denna typ kan ännu räknas den norra medeltida delen av den under 1700-talet utvidgade klockstapeln i

Fig. 6. Klockhuset vid Kihelkonna kyrka på Ösel. Foto Villem Raam.

Ingå. Den ursprungliga dörröppningen har undantagsvis funnits på östra sidan. I dess smyg har dörröppningen till en murtrappa bevarats, själva trappan har till sin övre del raserats. Klockstapelns nedre del har ursprungligen mätt ca 8.5×8 m och dess höjd har varit 3.30 meter.

Den tredje gruppen av medeltida nedre våningar i klockstaplarna består av låga stenbyggnader utan särskild murtrappa. Dörröppningen leder in till ett stenbyggt rum, med en ljusöppning. Av denna typ är åtminstone nedre delen av klockstapelns i Karis. Den söder om kyrkan belägna klockstapelns mäter ca 7×7 m och är ca tre meter hög. Även den har ingått i kyrkogårdsmuren.

Vad har dessa stenbyggda bottenvåningar i klockstaplarna varit och hur har de vid sidan av bockstaplarna anslutit sig till den äldre klockstapeltraditionen? Ett nytt uppslag till deras uttolkande ges möjligen av avsnitten om Danmarks klockstaplar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, skrivet av Elna Møller. På basen av bevarade exempel närmast från Lolland och södra Jylland särskiljer hon på ett avgörande sätt mellan klockstapel och *klokkehus*, klockhus. Ett klockhus är enligt henne en låsbar byggnad, där klockorna har varit upphängda i övre våningen i ett horisontellt bjälklag utan bockkonstruktion och nedre våningen reserverats för annat bruk. I Danmark har den vanligtvis varit materialförråd eller kalkgrav (8).

I enlighet med denna definition kan man föreslå, att klockstaplarnas bottenvåningar av den första typen i Bjärnå och Tenala ursprungligen har varit klockhus med genomgång till kyrkan. Öppningarna på väggarna har varit ljudöppningar. Själva klockorna har varit upphängda i balkar, lagda på väggmurens krön.

Ett exempel på ett klockhus av denna typ finns på Ösel i Estland intill Kihelkonna kyrka, där kallat *kellamaja*, klockhus. Det har visserligen inte tjänat som genomgångsrum till kyrkogården utan ligger på en liten höjd ett par hundra meter från kyrkan. Klockhuset har en rektangulär plan, ca 4.5×5.5 m. Väggmurarna är ca sju meter höga. Öppningarna på långsidorna ligger på ca 4 meters höjd från markytan. Klockhusets två klockor har varit upphängda i tvärlagda balkar. Den nuvarande takformen är sentida. Klockhuset i Kihelkonna är enligt uppgifter givna av Villem Raam byggt år 1638. Ett annat motsvarande klockhus på Ösel har funnits i Kärla, där den medeltida kyrkan revs år 1843. Klockhuset har förstörts i början av 1980-talet (9).

Klockhus-begreppet kan användas också för att definiera den ursprungliga funktionen hos den andra ty-

pen. Bottenvåningen har varit bod eller förråd med klockorna upphängda i andra våningen på samma sätt som i klockhusen av genomgångstyp. Detta förklarar också murtrappan som byggts från dörrens smyg. Med de två separata dörrarna har man velat skilja två olika användningsformer och »ansvarsområden« från varandra. Öppningarna i andra våningens väggar är ljudöppningar för klockorna. I Lojo och Ingå har klockvåningen ovanpå den stenbyggda boddelen kunnat vara uppförd i timmerkonstruktion.

Även de relativt knapphändiga arkivkällorna till de ovan nämnda finländska klockstaplarnas äldre historia rör sig med två, från varandra åtskiljda funktioner. Med »klockstapel« avsåg man ända till 1800-talet enbart den övre delen, där klockorna var upphängda. Om den nedre delen har man i en del fall använt benämningen stenbod.

Nedre delen av klockstapeln i Karis, omnämnd som den tredje typen, är enbart en sådan stenbod. Den har sannolikt varit kyrkans tiondebod, vilket Olof af Hällström redan tidigare påvisat (10).

Som jämförelsematerial till de relativt låga klockhusen kan man anföra stadskyrkorna i Viborg, Borgå och Åbo. En stadsplan över Viborg, uppgjord år 1642 av Anders Streng, innehåller små, synbarligen sanningsenliga avbildningar av stadens kyrkor och försvarsverk (11). Vid stadens huvudkyrka, efter reformationen domkyrka i Viborg, finns vid kyrkogårdsmuren ett klocktorn av sten i två våningar, där öppningarna i andra våningen är likadana som i den stenbyggda delen av klockstapeln i Sagu. Klocktornet i Viborg, som i påbyggt skick fortfarande står kvar, hade enligt kartans teckning triangelformade gavlar, med samma takvinkel som i senmedeltida kyrkor, vapenhus, sakristior och stigluckor. Därtill hade det ett sadeltak med en liten takryttare. Klocktornet nämns i källorna första

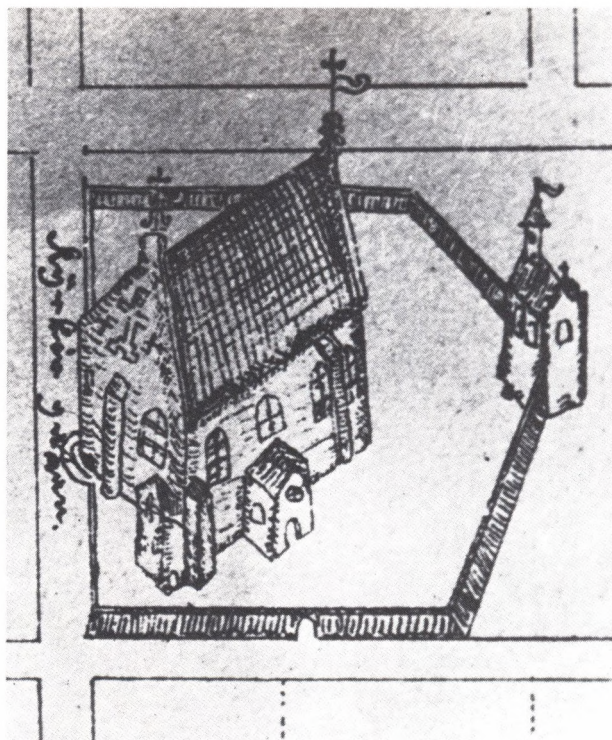

Fig. 7. Stadskyrkan i Viborg, fr.o.m. 1555 domkyrka med sin klockbyggnad. Detalj från stadsplan över Viborg, uppgjord av Anders Streng 1642.

gången år 1595 och det förhöjdes eventuellt år 1600, då det försågs med ett urverk (12).

Klockorna i Åbo domkyrka eller åtminstone de största av dem var fram till år 1691 upphängda i en byggnad i anslutning till kyrkogårdsmuren på västra sidan av kyrkan, som under 1500-talet gick under namnet *Sancti Hendrichs kellos bygningh*, byggnad för St Henriks klocka. Namnet syftas på den stora klocka som anskaffats år 1488 och gick under namn av St Henrik. Klock-

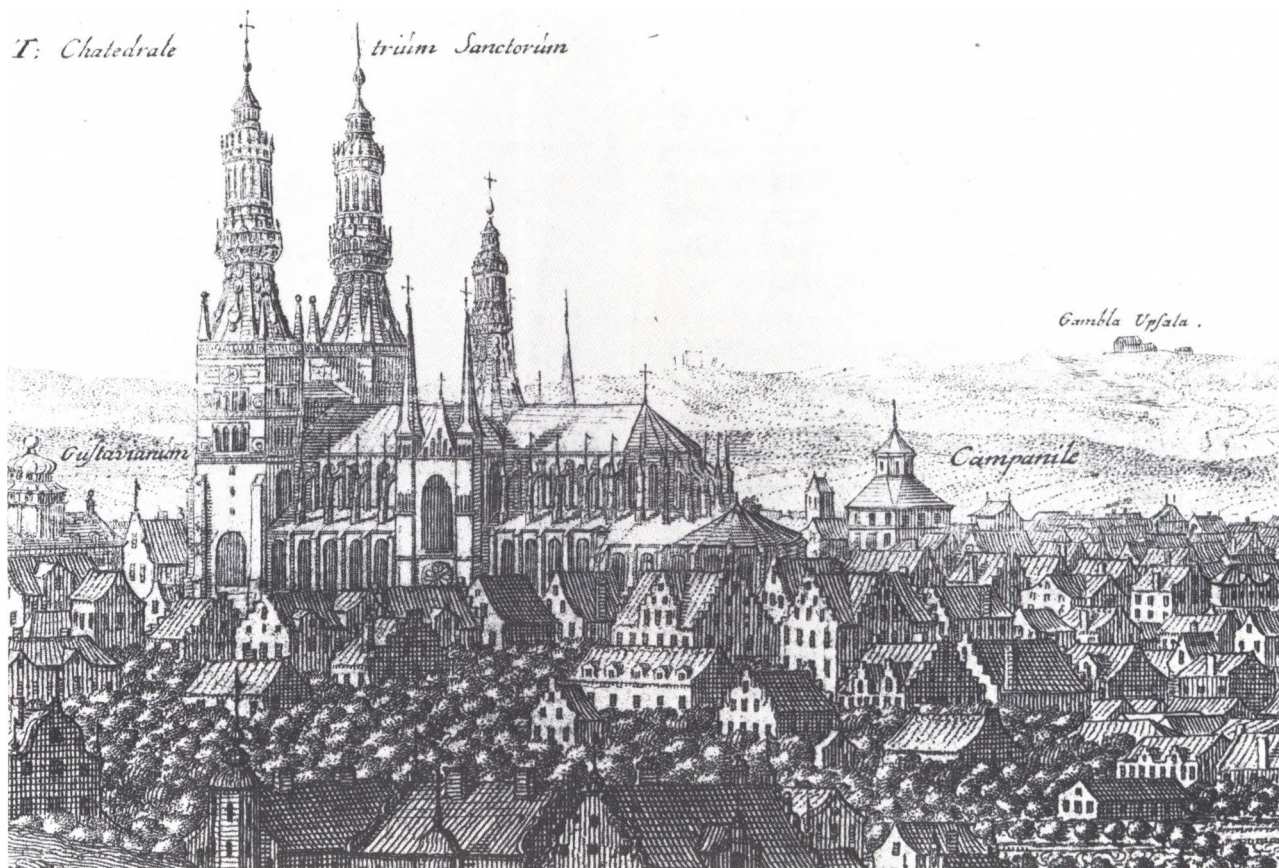

Fig. 8. Uppsala domkyrka med dess campanile på östra sidan. Detalj av vyn över Uppsala i *Svecia antiqua et hodierna*. MV.

an köptes sedermera av Jacob de la Gardie på 1610-talet och inför sitt bröllop donerade han den till kyrkan i Pedersöre, som hörde till hans förlänningar. Klockan hänger fortfarande i Pedersöre kyrka. I Åbo beslöt man först efter kyrkans brand 1681, att klockorna skulle upphängas i kyrkans torn, vilket kyrkorådet motive-
rade med att tornet var »til den ändan af förfädren

opbyggt ... att man der i skulle hafwa kläckorna«. Tornet måste dock förstärkas och förses med murankaren innan klockorna kunde överflyttas (13).

Klockbyggnaden i Åbo, som inte finns avbildad på en enda teckning eller ritning, kallades ännu på 1700-talet »gamla klocktornet«. Vid 1700-talets mitt förenades den med den intilliggande s.k. tyska kyrkan och

togs i bruk som biblioteksutrymmen för universitetet, Kungliga Akademien i Åbo. De två byggnaderna förenades under samma tak och uppges ha varit två våningar höga (14).

Även i Uppsala har domkyrkans stora klockor varit upphängda i en fristående »campanile« öster om kyrkan, ända tills den förstördes i stadsbranden 1702. Kampanilen förekommer bl.a. i Uppsala-vyn i Erik Dahlbergs *Svecia antiqua et hodierna* och i teckningarna som tjänat som förlagor till *Sveciaverket* (15). Av allt att döma var klockbyggnaden tre våningar hög, med en närmast kvadratformad grundplan och med rundbågiga öppningar på alla sidor. Kampanilen hade ett pyramidtak med en liten lanternin i mitten. Byggnaden höjdes år 1657 för att klockorna skulle höras bättre (16).

Ett svår tolkat fall är klocktapeln i Borgå, som till sina nedre partier är medeltida (17). Den omnämns inte i skriftliga källor och finns inte avbildad från tiden före den ryska ockupationen under stora nordiska kriget, då klockstapeln brann år 1708 och skadades i likhet med kyrkan. Om klockstapeln vet man endast, att den enligt en karta från år 1698 bildade det sydöstra hörnet av kyrkogården.

Bottenvåningen i Borgå klockstapel har varit välvd, vilket bevisas av väggarnas valvanfangsbågar och ett ribbfragment, som bevarats i nordöstra hörnet. Murtrappan som börjar i nedre våningens östra vägg fortsätter som en välvd gång till andra våningen. Gångens norra och södra väggar har haft rektangulära öppningar utåt, ursprungligen större än de nuvarande, samt en dörröppning med ett tegelsprång för en dörrskiva mot klockstapelns inre, till utrymmet ovanför den ursprungligen välvda bottenvåningen. Utrymmet för klockorna borde i princip finnas i våningen ovanför gången, om byggnaden har haft funktionen som klock-

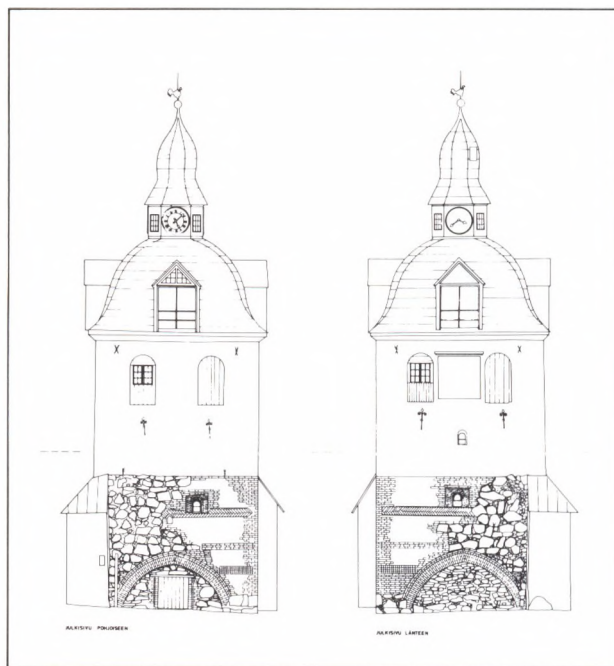

Fig. 9. Borgå klockstapel, nord- och västfasaderna. Ritad av Jouko Luoto, Tekniska högskolan, institutionen för fotogrammetri. MV.

torn. Det medeltida murverket fortsätter ännu uppåt och blandas med murverk från den del som förnyats på 1750-talet. Spår efter ett tidigare klockrum eller av byggnadens ursprungliga takform har inte kunnat påträffas.

I Sverige finns förutom »campanilen« vid Uppsala domkyrka även vid andra kyrkor stenbyggda torn, som av forskningen behandlats med en viss försiktighet. Man har ansett, att de ursprungligen varit kastaler och att klockornas upphängning är sekundär. Beträffande dem har man inte heller enligt Elna Møllers definition gjort skillnad mellan klockhus och klockstapel eller klocktorn.

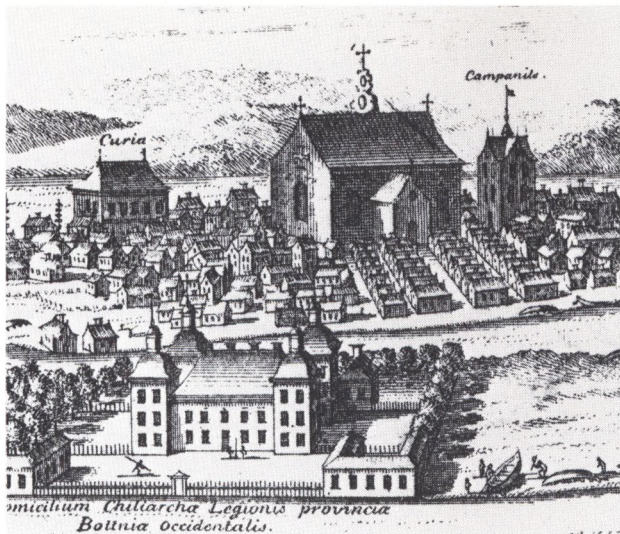

Fig. 10. Piteå, nuv. Öjeby kyrka och dess klocktorn. Detalj av Piteå-vyn i *Svecia antiqua et hodierna*.

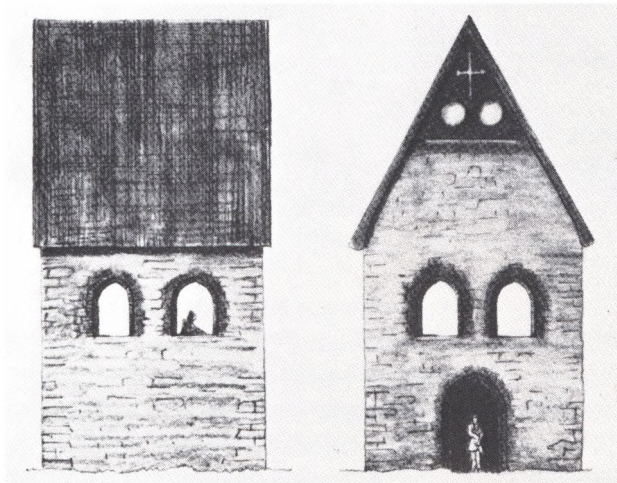

Fig. 11. Rekonstruktionsritning av Iwar Anderson för Öjeby klockstapel och dess ursprungliga form.

Fig. 12. Kumla kyrka och klocktorn, rivna år 1828. Akvarell av Anders Abraham Grafström från år 1822. Nordiska Museet.

I Öjeby församling, f.d. Piteå landsförsamling, i Norrbotten finns en klockstapel av sten, där klockhus-skedet ännu klart kan rekonstrueras. Byggnaden, som möjligen härstammar från 1400-talets första hälft har förhöjts vid 1500-talets slut eller 1600-talets början. Samtidigt försågs den på alla sidor med gavlar med sadeltak. Med detta utseende förekommer den även i vyn över Piteå i *Svecia antiqua et hodierna*. Man har vanligen ansett, att det här är fråga om en portbyggnad eller en kastal, ett mellanting eller en kombination av klockstapel och försvarsverk. Iwar Anderson, som år 1964 i samband med kyrkans reparation haft möjlighet till en noggrannare undersökning, har konstaterat, att den ursprungligen varit lägre och att den har haft tegelornerade gavlar mot norr och söder. Han framlägger försiktigt möjligheten, att byggnaden varit en kombination av porthus och en murad klockvåning, d.v.s. ett klockhus, men stannar i sin slutliga tolkning

Fig. 13. Eckerö kyrka på Åland. Tornets pyramidtak torde vara medeltida. MV, foto P. O. Welin 1961.

för ett gilleshus eller kapell. Framför allt anser Anderson byggnaden vara för låg i förhållande till kyrkan för att kunna uppbära klockor (18).

Ett motsvarande, men högre klocktorn av sten har stått i anslutning till kyrkogårdsmuren väster om Kumla gamla kyrka (19). Tornet revs i likhet med kyrkan redan år 1828. Klockorna har ända sedan

1400-talet varit upphängda i tornet, som i räkenskapsboken kallas kampanil. Ann Catherine Bonnier anser tornet vara en kastal, även om de är ovanliga i det mellensvenska inlandet. Hon nämner som andra exempel kampanilen i Uppsala och en fortfarande bevarad stenbyggnad invid Fellingsbro kyrka, sedan gammalt benämnd »kastalen« (20).

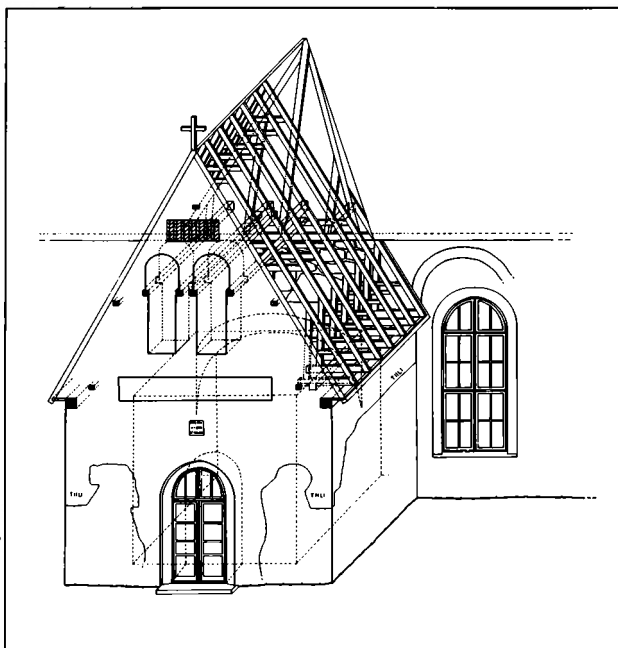

Fig. 14. Vapenhuset i Hauho kyrka, Tavastland. Axonometrisk uppmätning, Tapio Hirvonen 1987. MV.

I Finland har man inte beträffande klockstaplarnas stenbyggda nedre delar framkastat någon anknytning till försvarsfunktioner. I äldre språkbruk och folkdiktning på finskt och närliggande område (Ingermanland, Ösel) förekommer en skillnad i betydelse mellan *kastari* (»kastal«) och *kello-kastari* (»klock-kastal«). Det förra ordet har antagits syfta närmast på försvarstorn av trä, det senare har använts i västra Finland i betydelsen klockstapel (21).

De finländska klockhusens takformer kan inte med säkerhet fastställas, men enligt exemplen från Danmark är det möjligt, att de också i Finland kan ha haft ett relativt lågt, fyrsidigt pyramidtak, påminnande om

Fig. 15. Klocköppningarna i vapenhuset i Hauho, sedda från vapenhusets vind. MV, foto P. O. Welin 1986.

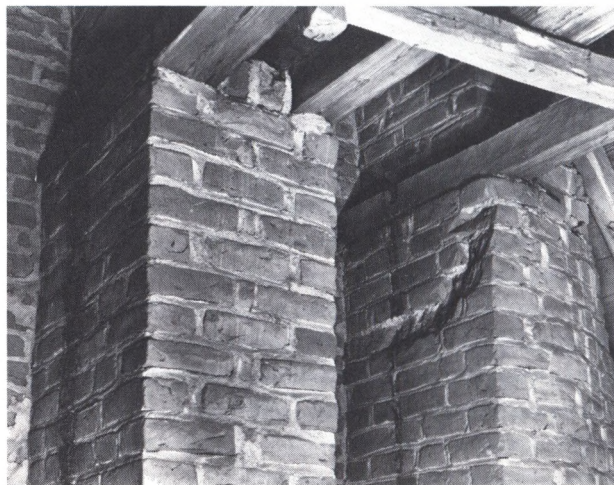

Fig. 16. Detalj av klocköppningarna i vapenhuset i Hauho. MV, foto P. O. Welin 1986.

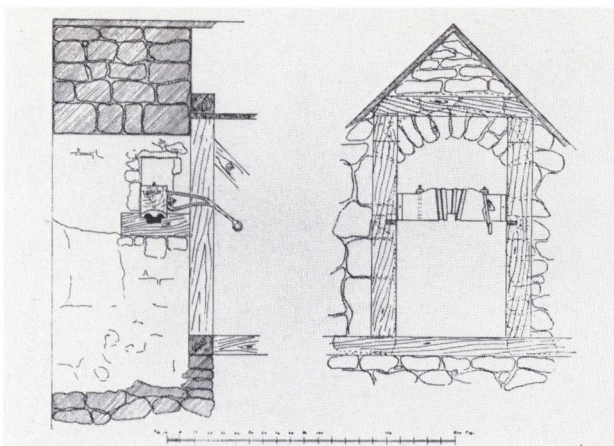

Fig. 17. Uppmätning av klockupphängningen på västgaveln till Karja kyrka på Ösel. Efter Kjellin 1928.

de medeltida tornen i de åländska kyrkorna Eckerö och Hammarland. Flere danska klockhus har även likadana takformer som klockbyggnaden på kartan över Viborg. Det förefaller som ett rimligt antagande, att åtminstone en del av de tidigare klockhus, som redan under närmare tvåhundra år har burit upp klockstaplar av trä, ursprungligen skulle ha haft gavlar murade av sten eller tegel, täckta med sadeltak av samma form som i den kyrkliga miljös övriga byggnader.

Hypotetiskt sett skulle klockhusen med sadel- eller pyramidtak företräda en medeltida byggnadstradition i Finland, som sträcker sig ända till 1600-talet. Vid sidan av dem har förekommit bockstaplar, vilkas konstruktionssätt även har kommit till användning för att bära upp klockor, upphängda i torn. Medeltida öppna klockstaplar av bocktyp har föregått det skede, då den gotiskt influerade genomgångsklockstapeln i Torneå byggdes åren 1686-88.

Kyrkans klockor har på medeltiden även kunnat va-

Fig. 18. Målning i Lojo kyrka, från valvet i sydskeppets tredje travé. MV.

ra upphängda på annat sätt än i en särskilt inrättad byggnad eller en fristående konstruktion. Ett intressant exempel finns i Hauho kyrka i Tavastland, där vapenhuset har fungerat som klockhus ända till år 1745, då den första fristående klockstapeln byggdes. Före det hade klockorna enligt församlingens handlingar »sedan urminnes tider« varit upphängda »ovanför vapenhuset« (22).

I de tegelgavel finns på ca sju meters höjd från marken två öppningar, med en tunn igenmurning från yttre sidan. De är 3.10 m höga, täckta av rundbågar, upptill 90 och 100 cm breda och nedtill 70 och 80 cm. På utskutande »knän« i smygarna vilar fyra inmurade bjälkar, som fortsätter över vapenhusets vind och som ursprungligen har ingått i kyrkans takstolskonstruktion. I bjälkarna finns urtag för klockornas svängtapper, i den västra öppningen har klockans kant slitit ett djupt spår i tegelmurningen. Även smörjämnet från tapparna har runnit längs smygarna. Klockorna har

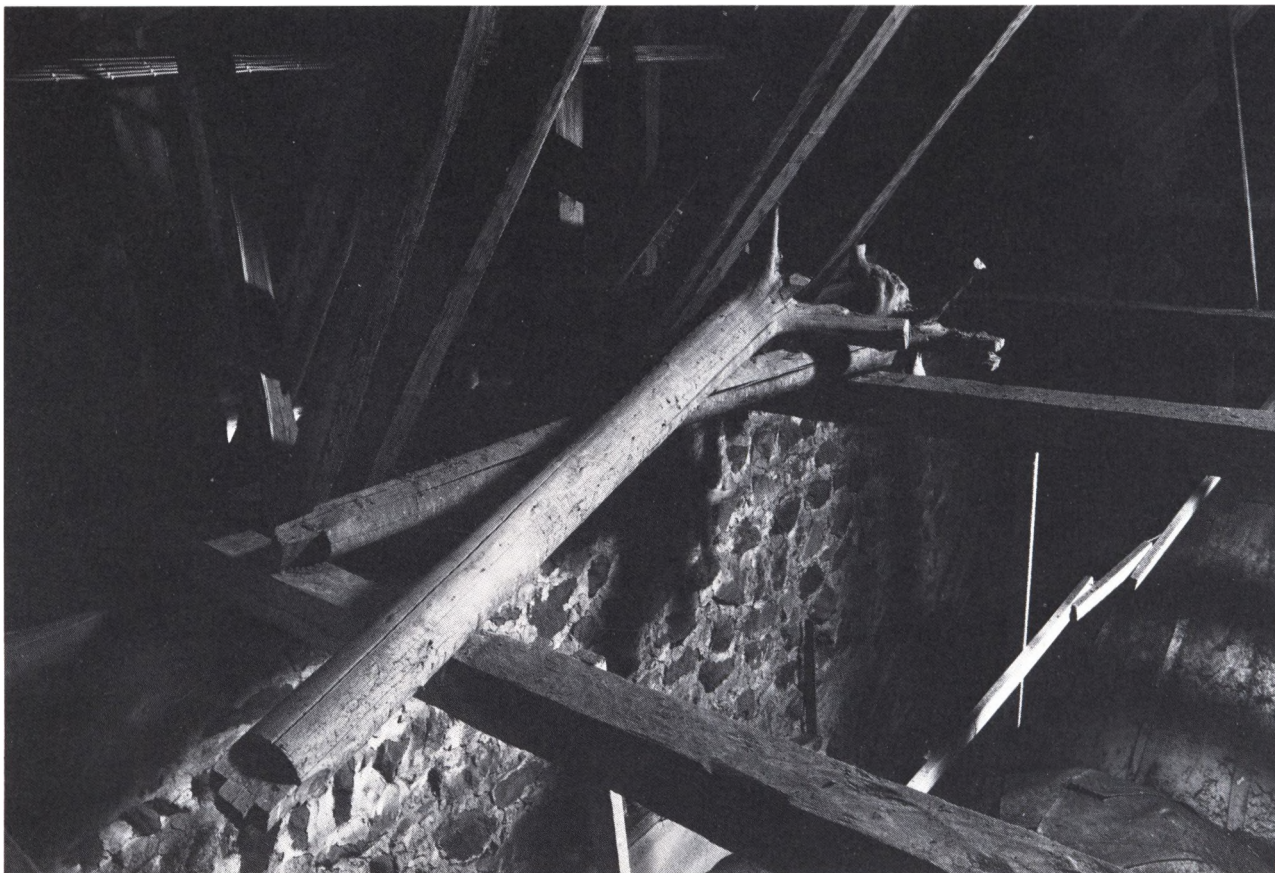

Fig. 19. Rotstockarna från västra delen av Lojo kyrkas vind. Lojo församling, foto Museokuva 1987.

kunnat ringas från vapenhusets golv, eftersom mellantak saknades fram till 1880-talet.

Vapenhuset i Hauho som klockhus är inte det enda exemplet i Finland. A. W. Rancken har tidigare omnämnt, att vapenhuset i Sibbo medeltida kyrka har använts som klockrum. På vinden har bevarats upphängningsanordningar för två klockor (23).

Slutligen bör ännu framhållas alternativet med kyrkan själv som klockhus. I den nordiska kampanologiska litteraturen har man i allmänhet angett, att de mindre primklockorna har varit upphängda t.ex. i takryttare på kyrkans tak, på kyrkans östra gavel eller på vinden ovanför korvalvet.

Större klockor har kunnat hänga på kyrkans västra

gavel, såsom i Albrecht av Mecklenburgs gravkyrka i Bad Doberan nära Rostock eller i en del kyrkor på Jylland. Till skydd för en klocka som upphängts på gaveln har man kunnat bygga ett litet tak eller ett helt »skul«. I Finland förekom seden åtminstone på Åland. I ett visitationsprotokoll uppgjort på Kökar av prosten Boëtius Murenus år 1649 uppmanas församlingsborna att hänga sin klocka på kyrkans gavel och förse den med ett litet skjul. Därtill skulle ringningsrepet vara innanför, intill västgaveln (24). Kyrkans klocka har kunnat vara upphängd också i ljusöppningen till kyrkvinden. I den medeltida kyrkan i Karja (Karris) på Ösel hänger klockan ännu på detta sätt. Ringningen sker från läktaren, dit klockrepet leds genom en liten brädfodrad öppning i valvet. Också det västligaste valvet i kyrkan på ön Muhu (Mohn) norr om Ösel har två öppningar för klockrep.

Klockupphängning, klockringare och klockringning har avbildats i en del medeltida träsnitt och kalkmålningar. I Lojo kyrka finns i valvkappan vid södra skepets tredje travé en målning föreställande en stor klocka, hängande i en bjälke, lagd över två stående stockar. Stockarna är runda, med kvarlämnade rotknän som stöd i sidled. Målningens trovärdighet som exempel på de mångahanda medeltida sätten att hänga upp klockor får bekräftelse på kyrkans vind. Där har förvarats två trädstammar, närmare fyra meter långa, med bevarade rotknän, över en meter i genomskärning och planhuggna på undre sidan. De har stått på ett plant underlag och de entydiga foghuggningarna i stammarnas övre delar visar, att de har hört till en större konstruktion. Kanske har de någon gång burit kyrkans klocka och varit ställda på de underlag som bildas på kyrkvinden mitt ovanför pelarna, nära västgavelns öppning till vinden, på liknande sätt som i Karja kyrka (25).

Noter

1. Sandholm 1963 s. 129-130.
2. Bringéus 1958 s. 19-35.
3. Sandholm 1963 Bilaga I, s. 203-207.
4. Sandholm 1964 s. 16.
5. Bringéus 1958 s. 24.
6. Klockstaplarnas senare skeden behandlas av Riska och Sinisalo 1968 s. 13-15 samt Oscar Nikula 1938, s. 29.
7. Klockstaplarnas senare skeden har behandlats av Riska 1961 s. 144-145, Riska 1964 s. 149-150 och Sigrid Nikula 1975 s. 18-19.
8. Møller 1960.
9. Meddelande av konsthistorikern Villem Raam till förf. 2.10. 1988 på Ösel.
10. af Hällström 1957 s. 29. I Karis är ännu två medeltida klockor i bruk.
11. Viiste 1945 s. 34.
12. Ruuth 1903 s. 36-37.
13. Sandholm 1964 s. 16; Sandholm 1979 s. 145-146 och Sandholm 1973 s. 29-32.
14. Rainer Knapas 1988 s. 269.
15. Dahlberg 1966, »campanilen« syns förutom på den allmänna vyn över Uppsala även på teckningarna 603, 632 och 638.
16. Åmark 1935 s. 14-15.
17. Marja Terttu Knapas 1987 s. 80-84 behandlar klockstapeln och dess eventuella användningsformer.
18. Anderson 1964-65 s. 35-46.
19. Bonnier och Ullén 1976 s. 26-28 och 49-50.
20. Hoberg 1972 s. 49 och bild på s. 51.
21. Vilku 1938, jämför även hans artikel i KLN, uppslagsordet kastal.
22. Drake 1985 s. 235 och 249-51.
23. Rancken 1950 s. 74.
24. Murenus 196 s. 196.
25. Marja Terttu Knapas 1988 behandlar på finska frågorna om klockornas placering i finländska medeltidskyrkor.

Litteratur

- Anderson, Iwar: Kapell stiglucka och klockstapel. Om Piteå landsförsamlings klocktorn. Pitebygdens och Pite Lappmark. Norrbotten. Norrbottens läns hembygdsförenings årsbok 1964-1965.
- Bonnier, Ann Catherine och Marian Ullén: Kumla kyrkor. Kumla härad, Närke. Sveriges kyrkor 166. Stockholm 1976.

- Bringéus, Nils-Arvid: Klockringningsseden i Sverige. Nordiska Museets Handlingar 50. Lund 1958.
- Dahlberg, Erik: Teckningarna till Svecia antiqua et hodierna II, Uppland. Utgivet genom Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Kungl. Biblioteket, Nordiska Museet. Stockholm 1966.
- Drake, Knut: Kirkkorakennukset. Hauhon, Luopioisten ja Tuuloksen historia I. Hämeenlinna 1985.
- Hoberg, Birgitta: Fellingsbro kyrka – iakttagelser vid en arkeologisk undersökning 1968. Från Bergslag och bondebygd. Örebro läns hembygdsförbunds årsbok 1972.
- af Hällström, Olof: Karis och Svartå kyrkor. Karis socken från forntiden till våra dagar IV. Ekenäs 1957.
- Kjellin, Helge: Die Kirche zu Karris auf Oesel und ihre Beziehungen zu Gotland. Skrifter utgivna av Kungl. humanistiska Vetenskapsakademien i Lund XI, 1928.
- Knapas, Marja Terttu: Den medeltida kyrkan i Borgå – forskningsrön och nya alternativ. Finskt Museum 1987.
- Knapas, Marja Terttu: Kellojen sijoituksesta keskiaikaisissa kirkoissa. Suomen Museo 1988.
- Knapas, Rainer: Universitetets byggnader. Helsingfors Universitet 1640-1990. Kungliga Akademien i Åbo 1640-1808. Keuruu 1988.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, uppslagsorden: kastal, klokkehus, – støpul.
- Murenius, Boëtius: Acta visitatoria 1637-1666 II. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia VI. Porvoo 1906.
- Møller Elna: Tømrede klokkehuse. Meddelelser fra Foreningen til gamle bygningers bevaring 8, række nr 3. København 1960.
- Nikula, Oscar: Tenala och Bromarf socknars historia II. Helsingfors 1938.
- Nikula, Sigrid: Pargas kyrka. Suomen kirkot – Finlands kyrkor, Åbolands prosteri II. Esbo 1975.
- Rancken, A.W.: Vördade minnen i nyländsk bygd. Ekenäs 1950.
- Riska, Tove: Maskun kirkko. Suomen kirkot – Finlands kyrkor, Myrämäen rovastikunta. Helsinki 1961.
- Riska, Tove: Sauvon kirkko. Suomen kirkot – Finlands kyrkor, Turun tuomiorovastikunta I. Helsinki 1964.
- Riska, Tove & Antero Sinisalo: Perniön kirkko. Suomen kirkot – Finlands kyrkor, Perniön rovastikunta I. Helsinki 1968.
- Ruuth, J.W.: Wiborgs stads historia. Helsingfors 1903.
- Sandholm, Åke: Klockarämbetet i den svenska kyrkoprovinsen under medeltiden. Acta Academiae Aboensis. Humaniora XXVI.1. Ekenäs 1963.
- Sandholm, Åke: Kyrkklockor och klockgjutningar vid Åbo domkyrka på 1600-talet. Historisk Tidskrift för Finland 1/1964.
- Sandholm, Åke: Något om en medeltida kyrkklocka och dess öden. Acta campanologica 4/1973.
- Sandholm, Åke: En domkyrka får nya klockor. Acta campanologica 2/1979.
- Viiste, Juhani O.V.: Viihtyisä vanha Wiipuri. Porvoo 1945.
- Vilkuna, Kustaa: »Kastari kylän kohalla«. Kalevalaseuran vuosikirja 18. Porvoo 1938.
- Åmark, Mats: Upsala domkyrkas klockor. Från ärkestiftets helgedomar. No 2. Uppsala 1935.